İnanma Tutumları ve Kültür Biçimleri[*]

Vefa Taşdelen

"Hani Rabbin meleklere,
"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti de, onlar, "Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın; biz zaten Seni hamd ile tespih ve takdis etmekte, noksan sıfatlardan münezzeh tutmaktayız." demişlerdi."
[O da] "Muhakkak ki ben sizin bilmediğinizi de bilirim" demişti…"
(Bakara, 30)

Giriş

İslam, Tanrı'dan insana gelen, yeryüzündeki varoluşa ilişkin sorularına cevap bulabileceği; kendisini, hayatı ve varoluşu kavrayabileceği bir açıklama, varoluşun anlamına yönelik bir bilinçtir. Varlık, yaşam ve ölüm sorununa ilişkin bir cevaptır. İnsana kendini, kendi kökenini, içkin ve aşkın sorumluluklarını, bütün bunlarla varoluşun anlamını hatırlatmaya yönelik bir mesajdır. Semavi dinler, İslam'ın evrensel ve zaman-üstü mesajı içinde yer alır ve bu temel mesaj çerçevesinde birleşirler. Temel bağlanış ilkeleri, Allah'a inanmak, peygamberlere inanmak, kitaplara inanmak, dirilişe inanmak, birey ve Tanrı arasındaki canlı bağı ifade eden kadere inanmak şeklinde ifade bulur. İslam inancı nerede ve ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, bu temel inanış ilkelerini ortaya koymuştur. Yüzlerce, binlerce yıl içinde, semavi dinlerin de içinde enkas (*gentil*) tutumlar ortaya çıkmış, bu tutumlar giderek inancı yaşama ve anlama biçimlerine doğru yansımalar göstermiştir. Dolayısıyla, burada "İslam" denildiği zaman, içine gentil unsurlar girmemiş, gentil unsurlarla bozulmaya uğramamış inanç tutumlarından bahsediyoruz. Bu aşkın gelenek, Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar sürmüştür. Her bir vahiy ve her bir peygamberle, İslam, bir kez daha, ilahi bir mesaj ve diyalog olarak insanlara ulaşmış, bu şekilde Tanrı bir kez daha kendisini, kâmil insanı ve varoluş ilkelerini hatırlatmış, bu şekilde evrensel ve zaman-üstü mesaj bir kez daha tazelenmiştir. İslam inanışı içinden neşet eden kültür ve medeniyet unsurları, İslam'ın bu saf özünden, bozulmaya uğramamış yapısından türeyen mesajlardır.

Yeryüzündeki varoluş hikâyesinin temelinde, insanın "iradi" bir varlık olması bulunur. Bunun anlamı, insanın kendi iradesi ile hareket edebilen, tercihlerde bulunabilen, düşünebilen, karar verebilen, denilebilirse "otonom" bir varlık olmasıdır. O, bu erdemleri yaşayabildiği ve yaşatabildiği sürece, varoluş sırrına daha da yaklaşacak, bu sır kendisi için

[*] Taşdelen, V. (2013). İnanma Tutumları ve Kültür Biçimleri. *Hece,* 198-200, ss. 13-24.

giderek daha da açık hale gelmeye başlayacaktır. İslam öğretisi, otonom bireyi ve iyi istenci hedef alır. İslam kültür ve medeniyeti bu otonom varlığın ürünüdür ve bu otonom birey aracılığıyla gerçekleşir. Yeryüzünün bir ayrılık ve irade beyanı yeri olması, otonomiyi gerektirir. İnsan, kendi iradesi ve otonom varlığı ile hesaba çekilir. Bu otonom iradenin yaşantısı sonucu, iki kültür biçimi ortaya çıkmıştır: (1) İlahi mesajın tecelli ettiği semavi kültür (2) ilk örneğini Kabil'de bulan "gentil" (*enkas*) kültür.

Bu makalede, inanma tutumları ve bu tutumlara ilişkin insan anlayışları üzerinde durulacak, bu çerçevede şekillenen yaşam biçimleri ve bu yaşam biçimlerinden türeyen kültür biçimleri ele alınacaktır.

(1) İradî Varlık

İslam, cennetten yeryüzüne düşen ve ölümün dar kapısından geçerek dünyadaki tavafını tamamlayacak olan insan için ilahi bir tembih, bir yönerge ve doğrultudur. Bir anlama ve anlamlandırma haritasıdır. Buna göre Tanrı'nın insanla diyaloğunda ortaya çıkan hakikat, yaratılış ve varoluş düzenidir. İnsana, yeryüzü yolculuğunu iyi bir şekilde tamamlayıp uygun bir şekilde dönüşünü gerçekleştirebilmesi için sunulan yaşama programı, Tanrı'nın insana bir bağış ve ihsanıdır. Peygamberler de bu doğrultunun, bu programın kılavuzlarıdır.

Hz. Âdem, "şundan yemeyin" buyruğu ile cennette ilk defa tanrısal irade karşısında kendi iradesiyle tanışmış, kendisinin farkına varmıştır. Tanrısal irade ile olan diyaloğu, kendisine yabancı bir durum değildir. Ancak yeryüzünün üremek, üretmek, çalışmak, çoğalmak, toplum ve düzen oluşturmak ve nihayetinde ölmek gibi kendine özgü koşulları da vardır. Bu açıdan bakıldığında yeryüzü hayatı, insanın özgür iradesinin işlevsel hale geldiği bir "ara mekân"dır. Varoluş sırrı, insanın bu sınavında ortaya çıkar ve öz olarak onunla ilgili bir şeydir. Hatanın karşılığı olarak takdir edilen yeryüzü hayatı, onun kendi özgürlüğünü, kendi iradesini yazdığı bir yazı olacaktır. İslam inancında, doğuştan getirilen kötülük ve günah anlayışı yoktur. Ama dikkatle bakıldığında, yeryüzü hayatı, Âdem için, yeniden anayurda dönme imkânı sunar. O, kendisine verilen ebedi cennet hayatını, kendi iradesini yanlış kullanması sonucu kaybetmiş, bu şekilde cenneti de kaybetmiştir. Dünya yolu, iradesini kullanarak yeniden oraya dönme yönünde bir fırsat ve imkândır. Yeryüzü hayatı, iradenin tanrısal istence uygunluğu oranında, bir kefaret olur. Bu kefaretin, yeryüzüne iyiliği, adaleti, selameti, barış ve esenliği getirecek tarzda gerçekleşmesi, tanrısal istence uygunluğu, kefaretin kendisini oluşturur. Aksi halde, kötülüğün sürmesi, bireysel iradenin ilahi irade ile olan uyumsuzluğunu artıracaktır ki, bu durumda kefaret gerçekleşmez. Şu halde İslam, sınırları oldukça geniş bir kavramdır. Sadece ilahi olanı içermez, beşeri, olanı da içerir. Sadece aşkın evreni içermez, içkin evreni de, bu dünyayı da içerir. Sadece manevi alanı içermez, maddi alanı da içerir. Sadece ölümü ifade etmez, yaşamı da ifade eder. İslam, kuşatıcı bir kavramdır. Hem inanç, hem bilgi, hem yaşantı, hem de varlık alanıdır. Ama daha çok, insana sunulan ilahi bir varoluş programıdır.

İnsan, cenneti büsbütün yitirmemiştir. Onun imkân ve umudunu kendisinde tutmaktadır. Daha önce hiçbir sınava tabi tutulmadan verilen cennet, bu sefer koşula bağlanmıştır. Ancak bir denemeden sonra tekrar girebilecektir oraya. İslam, yoldur, yolun güvende ve selamette olmasıdır. Âdem, tekrar geriye dönecek ve "dar kapı"dan geçerek tekrar anayurda kavuşacaktır. Onun için dünya hayatı, bir parantez içidir. Bu parantez içinde soy ortaya çıkmış, Âdem üremeye ve çoğalmaya başlamış; bu şekilde halifelik sıfatı aktif hale gelmiştir. Âdem burada, insan neslinin başlangıcını oluşturmuştur. Âdem'in yeryüzüne gelişi, kendi işlediği bir hatadan dolayı olsa da, sonuçta aşkın irade gerçekleşmiştir. Bunun niçin böyle olduğu da "varoluş sırrı"na dâhildir. "Varoluş sırrı", insan bilgisinin ve kavrama gücünün sınırlılığını ifade eder. Dinin her bir ayetinin, her bir buyruğunun, akılla anlaşılması gerekmez. Eğer, her şey akılla açıklanabilseydi, o zaman, "sır unsuru" diye bir şey kalmazdı. Oysa "Muhakkak ki, ben sizin bilmediğinizi de bilirim" uyarısında da açığa çıktığı üzere meleklerin bile kendisinden uzak olduğu bir "varoluş sırrı" söz konusudur. İşte yeryüzünün bir kötülük yurdu olmaması, bir güvenlik, barış, kurtuluş ve selamet yeri olması için, iyi iradenin ortaya çıkması gerekir. "Ben sizin bilmediklerinizi de bilirim" sırrı, ancak, iradi varlığın iyi eyleminde karşılık bulur.

İslam'daki "teslim" olmanın anlamı, kişinin kendi özgür iradesi ile bu öğretiye uygun bir yaşam sürmesi, onu anlaması ve yorumlamasıdır. Bu da insani iradenin ilahi irade ile uzlaşmasında, ilahi iradeye yeniden kavuşmasında ortaya çıkar; bu iyiliktir. "Kan dökme" ve "fesat çıkarma" eylemleri ile ifade bulan kötülük, insanî iradenin tanrısal irradeden ayrılması durumunda gerçekleşir; bu da yeryüzü düzeninin kan, gözyaşı ve kötülük yurdu olarak ortaya çıkmasını ifade eder. İradi varlığın her bir iyiliği, varoluş sırrının gerçekleştiği ve açığa çıktığı, ilahi iradenin gerçekleştiği bir eylem olarak kendini gösterecektir. Böylece yeryüzü selamette ve insanlar güvende olacaktır. İnsan, yeryüzünü cennete çevirebilirse gerçekten cenneti hak edecektir. Yeryüzü hayatı bunun için sunulmuş bir fırsattır. Bu fırsatla sanki şu söylenmek istenmiştir: Evet, yeniden cennete dönebilirsin, bu mümkün; ancak bunun için öncelikle yeryüzünü cennete çevirmen gerekecek. Bu, bir koşuldur. Bu koşul yerine gelmediği sürece, cennetin yolları kapalı kalacaktır. Cennetin yolu, dünyada cenneti kurabilenler için açıktır. Bunun da yolu iradi varlığı, Tanrısal istence, selamete ve kurtuluşa uygun hale getirmektir. Aksi halde, tekrar cennete dönmesi için insana verilen ebedi varoluş fırsatı kaçacaktır. Bu nedenle yeryüzü hayatı yalnızca bir fırsat, iradi varlığa sunulmuş bir imkân, bir boş levhadır. Kişi, kendi özgür iradesiyle oraya kendi yazısını yazacaktır; "amel defteri" bunu ifade eder. İyilik (*amel-i sâlih*), iradi varlığın amacıdır. Onun ısrarla sınamaya tabi tutulduğu şey, kendi özgürlüğü ve otonom varlığıdır. İstenen şey, doğrultuya uygun bir yaşama ve bağlanma biçimidir. İnsanın denediği şey, tıpkı cennette olduğu gibi, dünyada da kendi özgürlüğüdür. O kendi özgürlüğü ile kaybettiği cenneti, yine kendi özgürlüğü ile kazanabilir ya da sonsuza kadar kaybedebilir. Bu, aynı zamanda ebedi varoluşta kalmak için bir fırsat ve seçenektir de. Ötekisi, bir şekilde varlıktan silinmek olacaktır. İlahi benliğin "unuttuğu", algı ve bilgi alanından çıkardığı bir varlık, yokluk içine düşmüş olacaktır. Tanrısal iradeye uygun olmayan yaşam biçimi, bu yokluk alanında kalacak demektir. Onun varlık olarak temayüz edebilmesi ve yeniden anayurda dönüş konumuna geçebilmesi, bu şekilde varlık alanında kalıp sonsuz varlıkla varlıklaşabilmesi için, tanrısal istenç ile bağlantı içine girmesi gerekir. Tanrı ile olan iletişimi, Tanrı'nın açık muhatabı oluşu, onunla arasındaki canlı diyalog, kendini onun huzurunda algılaması, ondaki ben bilincini oluşturur. Kendi benliğinin, özgürlüğünün ve Tanrı huzurundaki konumunun farkına varır. Bu dönüşümün tüm gayesi iyiliği yeryüzüne getirme ve egemen kılma çabasıdır.

İradi varlık, bilme, isteme ve eyleme gücüne sahip bilinç varlığıdır. O, belili ölçüde özgür ve otonom bir varlıktır. İslam, bu otonomiyi kuran ve amaç edinen bir dindir. O, bireyi yok eden değil, onu inancın temel değeri olarak ikmal eden bir dindir. İmanın yeşerdiği ve toplum duygusunun ortaya çıktığı merkez, bireydir, bireyin varoluşudur. Ancak her bir birey kendini tanıdıktan sonra toplumu tanıyabilir, Tanrı'ya giden yolda kendini geliştirebilir. Kendi varlığının farkına varmak önemlidir. Bu, kişideki varoluş bilincini oluşturur. Bu nedenle İslam, kişinin kendisi olmasının önünde bir engel değil, aksine bu aşama gerçekleşmeden inancın temel erdeminin ortaya çıkmayacağını vurgulayan bir inançtır. Kişinin kendini bilmesi ile kendisi olması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kendisi olamayan kişi, kendini bilemez. Kendini bilmeyen kişi, İslam inancının hedeflediği erdemleri gösteremez. İradi varlığın tüm değeri, seçim yapabilen, karar verebilen, bu şekilde değer üretebilen bir varlık oluşunda ortaya çıkar. O kendi isteği ile iyi ve kötü olur. İyiye ve kötüye tanımını kazandıran, bu iradi boyuttur. Mümin, kendi iradesiyle aşkın bağlanışını gerçekleştirebilen bir kişi olarak "iradi" (otonom) bir varlıktır. İmanla ortaya çıkan bağlanma durumunun kendisinden istediği şey, seçim yapabilen, karar verebilen, düşünebilen, sorgulayabilen otonom bir varlık olmasıdır. Bu nedenle inanma durumundaki aşkın bağlılık, beraberinde yeryüzüne bağlanmayı da getirir. Aşkın sorumluluk beraberinde içkin sorumluluğu da getirir. Bu "halife" olmanın bir gereğidir. Bu gerekle kişi yeryüzüne aşkın bir sorumluluk ve yüce bir ahlak değeri ile bağlanır. İnanma duygusu ondan, hangi koşul altında olursa olsun bu otonomiyi yitirmemesini, kendi iradesinden uzaklaşmamasını, iradesini gereksiz tutumlar içine girerek kaybetmemesini ister. Otonomiyi kuran en büyük bağlanış, iradeyi kaybetmeye, köleleşmeye, nesneleşmeye karşı "ret" hareketidir. Aşkın bağlılık, "hayır" diye, "kabul etmiyorum" diye başlar. Daha onun ilk sözcüğü, otonomiyi kurmaya, ruh ve kişilik olarak bağımsızlaşmaya, otonomiyi temellendirmeye yönelik ortaya çıkar. Zira o "evet"le, "kabul ediyorum"la başlamaz, "yoktur" diye, "hayır" diye (*lâ*) diye başlar. Bu büyük

yadsıyış, beraberinde özgürleşmeyi de getirir. Kişi bu temel bağlanışta ilk temel özgürleşme eylemini gerçekleştirmiş olur. Artık bundan sonra kişiliğinin kurucu öğesi olan özgürlüğü yitirmeyeceğine, köleleşmeyeceğine, güç ve otorite karşısında kendi benliğinden uzaklaşmayacağına dair aşkın bir akit içine girmiş olur. Böylece bir şahsiyet olmayı, kendi aklına ve iradesine sahip çıkmayı ilke edinmiş olur. Bu bağlanışıyla yeryüzünde yitip gitmekten, dünyanın alelade bir parçası olmaktan kurtulur, bir benlik ve kişilik haline gelir, bir "isim" haline gelir. İlk adımdaki "büyük yadsım"a, bu aşkın bağlanmayı gerçekleştirebilmek içindir. Büyük yadsıma olmadan, aşkın bağlanma gerçekleşmez. Mutlak irade ile olan bağlantısını, ilişki ve iletişimini kurabilmek içindir. Onunla iletişimini kurduğunda bağlanma da gerçekleşmiş, otonomi de sağlanmış olur.

Yukarıda da değinildiği üzere, aşkın bağlanış, birey ile Tanrı arasındaki ilişki ve iletişimi tesis etmeyi amaçlar. Tanrı, otonom bireyi, hem peygamberler aracılığı ile, hem de doğrudan eğitir. Birey ve Tanrı arasındaki ilişki, donuk ve sönük bir ilişki değil, canlı ve yaşayan bir ilişkidir. Öyle ki, bir adım on adımla karşılık görür, yürüyerek gitme koşarak gelme ile karşılık görür. Bu ilişkide kişi kendi otonom varlığını Tanrı'nın varlığına göre konumlandırır, onun öğretilerine göre biçimlendirir. Tanrı'nın eğiticiliğine girmesi, onun otonomisini kaybetmesi anlamına gelmez. Aksine otonom varlık haline gelebilmek, kendi kararlarını alıp kendi seçimlerini yapabilmek, kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmek için eğitilmesi gerektiği anlamına gelir.[1] Rab, ilk ve en yüce eğiticidir. Zira o, sadece hayat vermekle kalmaz, hayatı tanzim eden ilkeleri de vaz eder. Öte yandan, Âdem'e isimleri öğreterek, onu kendisi, evren ve kendi varoluşu içindeki "dönüşüm" ve bu dönüşümün uğrakları konusunda eğitmiştir. Âdem'i, bütün eğitimlerin temelini oluşturacak şekilde eğitmiştir. Bu eğitim, yaratılış gerçekliğini ve amacını açıklar mahiyettedir. Bu sayede kişi kendini bilmeye ve tanımaya başlar. Otonom birey, kendisini bilen bir kişidir. Onun otonomisi böyle epistemolojik bir temele dayanır. Kendini bilmeseydi otonom olmazdı. Onun kâmil bir insan olması, kendi bilgisi üzerinde gerçekleşir. Ama bu sadece bir bilgi değildir; ahlakça olgunlaşma, karakter ve varoluş da kazanmadır. Bu nedenle kendini bilen Rabbini bilir, bu nedenle mümin, elinde, dilinde, bilincinde hayır olan kişidir. Olgun benlik, "halife" sıfatıyla Allah'ın muradıdır.

İnsan, içi boş bir kavramdır. Oraya iyilik de yazılabilir kötülük de; kölelik de yazılabilir efendilik de, eğitim de yazılabilir cehalet de, umut da yazılabilir umutsuzluk da, az da yazılabilir çok da. İnsan oraya ne yazarsa o olacak, onu görecektir. Bütün bunların iyi bir şekilde ortaya çıkmasında iradeye, iradenin eğitimine büyük görev düşer. Rab, bir eğitici olarak, öncelikle iradeyi eğitir. Ona bir yön ve doğrultu kazandırır. İslam kültürünü üreten, bu otonom iradedir. Otonom iradenin eylemine İslam ya da İslam kültürü nitelemesini kazandıran şey, tanrısal istence, ilahi öğretiye uygunluğudur. İslam kültürü, otonom irade ile tanrısal istenç arasındaki uygunlukta ortaya çıkar. Bu uygunluk bozulduğunda "gentil kültür" kategorisine girer.

Tanrısal irade, otonom varlığı yeryüzünde varoluşu kursun, geliştirsin, orayı iyiliğin ve güzelliğin yurdu haline getirsin diye var etmiştir. Varoluşun ve otonom istenicin varlık nedeni burada aranabilir. Yoksa Tanrısal istenç, kendisi için her şey mümkün olduğuna göre, doğrudan bu tür bir varoluş düzeni de kurabilirdi, ama bunu yapmamış, otonom istence yer

[1] Kant, otonomiyi, bireyin kendi eylemlerinin ölçütü olması, *maxim'*i kendi öznelliğinden türetmesi anlamında kullanır. Öznelliğin temeli, özgürlük ve rasyonalitedir. Kişi burada eylemi kendi öznelliğinden çıkarır, ancak herkesin de öyle davranacağı şekilde, herkes için ölçüt oluşturabilecek şekilde davranır. Peki, burada eğitimin yeri nedir? Otonomi, bireye eğitim yoluyla ya da başka şekilde hiçbir değerin verilmeyeceği anlamına gelmez. Aksine, otonominin kurulabilmesi için eğitimin hayati önemde olduğunu söyler. Eğitim, otonomiyi kuran, özgürlüğü, yaşama bilinç ve sorumluluğunu oluşturan bir şeydir. Kaldı ki, Kant, *Eğitim Üzerine* isimli eserinde, insanın eğitimle insan olduğunu söyler. Buna göre, onun otonomi özelliğinin ortaya çıkabilmesi için, belirli bir eğitimin ve değerin verilmesi gerekir. Ancak bu değerlerin verilmesinden sonra kendi kararlarını alabilecek, tercihlerini yapabilecek bir kapasiteye kavuşur.

açmıştır. Mutlak istenç, kendi iradesini otonom istenç yoluyla, bir bakıma dolaylı yoldan tecelli ettirmek istemiştir. Otonom istencin bu sınanışı, varoluşun sırrını oluşturur. İnsan dünyasının böyle bir anlamı vardır. İnsan dünyasının dışında hiçbir varlık alanında bu "dolaylı ilişki" söz konusu değildir. Mutlak istenç, insan dünyasında, otonom istenç aracılığıyla yansımak ve tecelli etmek istemiştir. Bunun için, Rab, mutlak eğitici ve yol gösterici olarak otonom bilinci eğitmiştir. İslam, bu eğitimin beraberinde getirdiği varoluş düzeninin, bu varoluş düzeni ile gelen kurtuluşun ve bütün bu yaşantı durumlarının oluşturduğu bir sonsuzlaşma, varlıklaşma, ebedileşme, sınırsızlaşma ve özgürleşme hareketidir. İslam, mutlak istencin istediği ve bu istence uygun bir şeydir. Ama sonuçta varlıklaşan, sınırsızlaşan, ebedileşen, insan varlığı, yani otonom istenç olacaktır.

(2) Kültür Biçimleri

İnanma tutumları yaşama biçimlerini, yaşama biçimleri de kültürel oluşumları etkiler. Bu noktada iki kültür biçimi ortaya çıkar. Bunlardan biri, daha önceki bir yazıda da ("Medeniyet: İnsanlığın Ortak Dili") belirttiğimiz üzere "semavi kültür", diğeri ise "gentil kültür"dür. Semavi kültüre "İslam kültürü" de diyebiliriz. Tanrı ile irtibat halinde, aşkın bir bağlanışla üretilmiş kültürlerin tamamı, İslam kültürüdür. Gentil kültür ise Giambattista Vico'ya ait "gentil kavim" sözcüğünde türettiğimiz bir kavramdır. Gentil kültür, esas olarak Tanrı ile bağlarını koparan, aşkın bağlılığını yitiren, halife olmanın anlam ve değerini unutan bir kültürdür. Bu, tümüyle içkin (*mündemiç*) ve "noksan" (*enkas*) bir kültürdür. Enkas kültür, aşkın bağı yitirince sonlu ve sınırlı görüş açısıyla, bu dünyada kendine özgü bir inanma biçimi oluşturmuştur. Bu inanma biçimi, aşkın bir evreni varsaymaz, bunu düşünemez; her şey dünyasal bir algı, ilgi ve bakış açısıyla oluşur. Paganizm, bunun bir ürünüdür. Bu toplumlar, dünyayı ve hayatı kendi akıllarıyla anlama çabası içine girdiklerinden, bir toplum düzeni tanzim etme zorunlulukları bulunduğundan, antik Yunan'da olduğu gibi felsefe, antik Roma'da olduğu gibi hukuk ve edebiyat açısından önemli başarılar ortaya koymuşlardır.

İslam'ın yeryüzüne getirmek istediği düzen, vermek istediği mesaj, onun etimolojisinden çıkarılabilir: "Selim", "salim", "müslim", "selam", "selamet", "teslim" gibi "s-l-m" fiil kökünden türeyen kelimeler, her şeyden önce kurtuluşu, barış ve güvenliği ifade ederler. İslam, bu anlamda, ebedi kurtuluş, ebedi barış ve ebedi güvenlik demektir. İslam, tanrısal istencin insandan yeryüzünde kurmasını istediği bir barış, güven ve kurtuluş düzenidir. Tanrısal istenç, bunu istemektedir. İslam'ın bir kurtuluş, bir barış ve güven öğretisi olması, otonom irade vasıtasıyla yeryüzünde oluşturmak istediği düzen konusunda fikir verebilir. Bu yönüyle, sadece kurtuluş boyutuyla öte dünyaya yönelik bir bağışlanmaya ve kurtuluşa değil, dünyanın imarına, güvenliğine ve iradeler arası barışa (insan ve Tanrı, insan ve insan, insan ve doğa arasında) da yönelir. Bu nedenle barış, kurtuluş ve güvendir. Bu onun yeryüzünü imar biçimini ve kültür oluşturma tarzını da ifade eder. Burada insanın insan, insanın doğa, insanın evren üzerinde üstünlük ve egemenlik kurma tutumuna yer yoktur. Sömürme, yok etme, öldürme, yağmalama, kirletme anlayışına da yer yoktur. Aksine koruma gözetme, merhamet etme, şefkat gösterme, yaralarını sarma, besleyip büyütme anlayışına yer vardır. Halifeliğin aşkın ve içkin sorumluluğu bunu gerektirir. Bu nedenle, öteki ile (doğa ve insan) ilişki, ihtimam ve sevgi bağları çerçevesinde, şefkat ve merhamet temelinde ortaya çıkar. Tabiatla, bitki ve hayvanatla olan ilişkisi, sömürme, kirletme, yağmalama ve yok etme eğilimi göstermez; koruma ve gözetme temelinde ortaya çıkar. Egemen olma, köleleştirme, ötekileştirme, düşman haline getirme, sömürme ve yok etme, gentil kültürün bir davranış biçimidir. Kimi durumda semavi kültürler içinde de gentil eğilimler ortaya çıkabilir. Hatta aynı evin, aynı kişinin içinde bile bu iki farklı varoluş tutumuna ilişkin davranış biçimleri görülebilir. İnsanın kendisi ile olan kutsal savaşı da bu noktada ortaya çıkar.

Semavi kültür, aşkın bağlılık ve sorumluluğun ortaya çıktığı bir kültür biçimdir. Bu kültür oluşumu, köken olarak ilk insana, onun özgür iradesine değin geri gider. Bu kültürü oluşturan ruh, insanî iradenin Tanrısal iradeye uygunluğudur. Gentil kültürü oluşturan ise insanî iradenin Tanrısal iradeden kopmasıdır. Semavî kültürün varlık anlayışı, yaratıcı güç olan Mutlak İrade merkezinde

gerçekleşir. Varlığın arkesi, bu tanrısal istençtir. Onun, varlığın özü ve temel ilkesi olması, Kelam'da ortaya çıkar. "Ol" kelamı, Yaratıcı İlke'nin bir eylemidir. Aynı şekilde "sözdeki öncelik" de, Yaratıcı İrade'nin kendini "Kelam" olarak ortaya koymasını, bu şekilde ifşa etmesini ifade eder. Yaratıcı İrade, varolan her şeyin varlığını kendine borçlu olduğu, kendisi yaratılmayan fakat her şeyi yaratan, temel var edici ilkedir. Varlık bu var edici ilke etrafında açılır, gelişir. Varlığın açılıp gelişmesi, mutlak iradenin ifşasıdır. Mutlak Benlik, burada, kendisi gibi olmayanı yaratır. Bu yaratılışta insan, hem maddi olanın hem de tanrısal olanın sentezi olarak ortaya çıkar. Kendinde hem toprağın hem ruhun izlerini taşır. O, bedeni itibariyle yeryüzüne bağlı ve yeryüzünün bir parçasıdır. Dolayısıyla, yeryüzüne geldiğinde bedenin yurduna gelmiş olur. Cennette, yeryüzüne ait bir meyveyi, bedeninin tanıdığı bir meyveyi yer; bu şekilde dünya kapısını kendisine açar. Bununla bir bakıma, ruhun yurdundan bedenin yurduna geçiş yapmak gibi bir tercih de yapmış olur. Dünya, bedenen tanıdığı ve aynı nitelikle etkin olduğu bir yerdir. Nitekim yeme içme, suyun ortaya çıkışı ve nihayet ölüm, dünyaya ait niteliklerdir. Âdem de bu yeryüzü hayatıyla, bedeninin gereklerini yerine getirir: yer içer, ürer ve ölür. Ama ruhu itibariyle, kendi özünde taşıdığı ilahi boyutun ışığını da güçlendirmek ödevine sahiptir. Yeryüzündeki varoluşunun anlamını bu şekilde kavrar. Kendindeki ilahi unsuru tanır, bedeni tanır, ölümü tanır. Böylece şunu fark eder: Dünya hayatı, kendini sonsuzluğa katması gereken bir ödevle ortaya çıkar: Kişi kendini sonsuzluğa ayarlamalıdır, mutlak varlığa, mutlak benliğe ayarlamalıdır. Ancak böyle yaptığında "Varlık nedir?", "İnsan nedir?", "Hayat nedir?" gibi soruları cevaplamakta zorluk çekmez.

İslam kültürünün temelinde "Varlık duygusu" vardır. O, yokluk duygusunu tanımaz. Varlık duygusu da, umudun, iyimserliğin, iyiliğin ve sevincin ontolojik temelini oluşturur. Eğer Varlık varsa, o zaman hiçliğin, umutsuzluğun, karamsarlığın olmaması için bir neden yoktur. Eğer Mutlak Varlık varsa, kaybetmek, yenilgiye uğramak, yok olmak imkânsız olmalıdır. Eğer Mutlak İyilik varsa, kötülük geçici ve arızi olmalıdır. Eğer mutlak adalet varsa, adaletsizlik baki olmamalıdır. Eğer mutlak benlik varsa, mutlak iyilik, mutlak sevinç, mutlak umut da olmalı, sonsuz hayat da olmalıdır. Bu değerler, yeryüzündeki varoluşu yeşerten, bilinci güçlü bir muhafaza içine alan, hayatın güneşini doğuran, umudu, esenliği sürekli kılan, ruhu canlı tutan değerlerdir. Bu noktada, mutlak adalet duygusu, insanları eşit kılar. Aynı zamanda barış, dostluk, kardeşlik, hak hukuk, adalet değerleri etrafında bir toplum yapısı oluşur. Bu eşitlik çerçevesinde padişah ve hamal, aynı çizgide yan yana bulunur. Kadın ve erkek, zengin ve fakir, beyaz ve siyah, aynı derecede halife olmanın onuruna sahiptirler. Toplumun temelini oluşturan kutsal nomos, insanları birbirine dost yapar, sevgili yapar, eş yapar, anne baba yapar, aile yapar. Aşkın bilincin tanıklığında kardeş yapar. Soy böyle oluşur, toplum böyle oluşur.

Semavi kültür, her ne kadar aşkın yönüyle ortaya çıksa da, aslında aynı zamanda içkin bir kültürdür de. Zira tümüyle bu dünyada yaşayan insanlar tarafından, yine bu dünyadaki nesneler kullanılarak üretilen bir kültürdür. Ona karakterini kazandıran şey, temeldeki aşkın ve sonsuz bilinçtir. Bu bilinç, Tanrı'nın sadece aşkın olmadığını, aynı zamanda içkin de olduğunu bilir. Bu onun kudreti ve yaratıcılığı gereğidir. O hem zahir hem batındır, hem evvel hem ahirdir, her yerde ve her zaman hazır ve nazırdır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Allah'ın aşkınlığı, bu dünyadan kopuk, pasif bir tanrı (Aristoteles'te olduğu gibi) anlayışı öngörmez. O'nun yaratması, her an, varlığın her zerresinde tecelli eder. Bu nedenle sadece aşkın bir varlık olarak düşünülmez; aynı zamanda içkindir de. Bu nedenle semavi kültür dünyadan kopuk bir kültür değildir. Köklerini akşın olandan alan, kendi temelini bu dünyanın üstünde ve ötesinde bulan bir kültürdür. Hem içkin, hem de aşkın özelliği ile Tanrı'nın murat ettiği bir şeydir. Allah, onun yeryüzünde olmasını, orada ortaya çıkmasını, bu şekilde kendi iradesinin yeryüzünde tecelli etmesini istemiştir. Bu anlamda semavi kültür ve medeniyet, Allahın iradesinin dolaylı yönden, kâmil insan eliyle gerçekleşmesidir. Buradan da anlaşıldığı kadarıyla, Allah, yeryüzünde kendi düzenini bizzat kendisi değil, "halife" sıfatıyla sıfatlandırdığı, kendi iradesinin temsilcisi kıldığı bir varlık aracılığıyla gerçekleştirmek istemektedir. Onun halife olması demek, Tanrısal iradesinin temsilcisi ve gerçekleştiricisi olması demektir. İbn Arabî'ye göre, insanın halife olabilmesi için, kendinden üsttekileri ve kendinden alttakileri kendi varlığında bir araya getirebilmesi, aşkın ve içkin olanı temsil edebilmesi gerekir. İşte insan, halife sıfatı ile böyle bir "sentez" konumundadır. Semavi kültür ve bu kültürü oluşturan insan, yeryüzündeki varoluş sırrının şahsında içkin olduğu kişidir.

Varoluş sırrı, onun yeryüzünü imar etme ve orayı iyiliğin yurdu haline getirme eyleminde ortaya çıkar.

Semavi kültürde kendi sınırlarını ve sorumluluklarını bilen bir benlik vardır. Gentil kültürde ortaya çıkan benlik algısı ise bir şaşkınlığın ifadesidir. Tanrılaşmış benlik algısı, akti unutan ve tanrısal iradeyi dikkate almayan bir benlik olarak, ötekiyle olan ilişkisini köleleştirici, sömürgeci, bir tarzda kurar. Yeryüzündeki düzenin ve varoluşun temeli olarak, *sonlu benliğin koşulları içinde* düşünme tutumları geliştirir. Bu da köleci ve paganist bir toplum yapısının ortaya çıkmasına neden olur. Burada aşkın benliğin yerini içkin benlik alır. Varoluşu yeryüzü ile sınırlar. Sonlu bir benliktir. Buna karşın tanrılaşmak ve sonsuzlaşmak ister, "en büyük olma" eğilimi güder. Bu da giderek ezici, yok edici, köleleştirici bir tahakküme dönüşür. Ve giderek kendisinin diğerlerinden faklı bir varlık, diğerlerinin kendisine köle ve kul olmak için varolduklarını düşünmeye başlar. Kendisini tanrılaştırır, yüceltir. Bunun en aşırı tipleri firavunlar ve pagan krallardır. Onlardaki benlik algısını düşünmek bile imkânsızıdır. Dosyoyesvki'nin çizdiği Krilov tipinin söylediği gibi, Tanrı yoksa, o zaman insan sınırsız bir kibir ve gurur içinde Tanrılaşmış demektir; üstelik Tanrı'ya sınır yoktur, düşüncesi içinde.

Enkas kültür, soyu,[2] asaleti, gücü, statüyü temele alan köleci ve kastçı bir kültürdür. Yönetim, siyaset, askerlik, entelektüel uğraşlar gibi kendi ayrıcalıklarını artıracak işlerle uğraşan bu kişiler, köleleri de el ayak işlerinde kullanırlar. Köleler, bir kişilik olarak değil, bir eşya ve zenginlik olarak yer aldı onların dünyasında. Diğer kişiler ise her zaman rekabet etmeleri gereken kişilerdir. Enkas kültürde öteki duygusu zayıftır. Hayatı, dünya ile sınırladığı için ruh ve sonsuzluk anlayışı da gelişmemiştir. Bu da öteki duygusunda önemli tanımlamalar yapar. Ötekine duyduğu bağlılık, tümüyle kendi sonlu benliği merkezinde ortaya çıkar. Ötekine aşkın bağla bağlı değildir. Ruh anlayışı gelişmemiştir. Bu nedenle "beden" öğesi, antik Yunan ve Roma örneklerinde olduğu gibi baskın bir şekilde öne çıkar; İslam kültüründe olduğunun aksine örtülmesi ve saklanması gereken bir şey olarak görülmez. Cinsellik konusunda bir bilinç oluşmamış, "hayâ" duygusu gelişmemiştir.

Bu kültür, ezmeyi nümayişe çeviren bir kültürdür. Bu yüzden gladyatör dövüşleri, insanın insan, insanın yırtıcı hayvan karşısında can havli ile yaptığı savunma, nerdeyse bir kendinden geçiş halinde seyredilir. Ötekini çiğnerken aynı kibri ve gururu gösterir. Enkas kültür demek, gurur ve kibir demektir. Görkemli binaları, mermer sütunları, geniş meydanları, heykelleri, ritüelleri, ilginç törenleriyle "en yüce"yi oluşturmaya çalışır. Kölelerin bir kişiliği ve gururu olabileceği düşünülmez. Kölenin trajedisi olmaz. Trajedi, Aristoteles'in de söylediği gibi, soylu ve asil kişilerin öyküsüdür. Eziklik, isimi olmayanların, bir mezarı da olmayacak olanların, itibardan, değerden ve kişilikten yoksun bir şekilde sürekli yaşadıkları ruh halidir. Gurur ve kibir, bu ontolojiyi apaçık bir şekilde ortaya koyar. Bu o kadar ileri gidebilir ki, efendi ile kölenin, soylu ile sıradan insanın farklı türden insanlar oldukları anlayışına bile neden olabilir. Kibir ve gurur, eşitsizlikten beslenir. Bu nedenle, enkas kültür, ast ve üst arasındaki niteliksel ve nicelikse fark varsayımı üzerinde varlık kazanır. Bir paganın, statü olarak kendisinden üstün bir kişiye hitabını görmek ilginç bir deneyim olabilir. O, hitabına ötekini ululamakla, onun yüce sıfatlarını ve meziyetlerini saylamakla başlar. Kendisinden üsttekiler karşısındaki eziklik, aynı zamanda kendisinden alttakiler karşısında bir eziciliğe dönüşür. Pagan, her ne kadar kendisinden üsttekiler karşısında ezik bir konumda olsa da, kendisini tüm dünyanın merkezinde görür: Kendi sevincini, kendi zaferini, kendi acısını yüceltirken, kendi trajedisinin emsalsizliğini vurgularken ve onu kutsarken, kendi zaferini anlatırken, kendi soyluluğundan ve asaletinden söz ederken, dünyayı tümüyle karşısına

[2] Enkas kültür, bir soya dayanmamasına karşın, giderek soyu önemseyen ve bunu belirleyici bir unsur olarak toplum yapılanmasının temeline koyan bir kültürdür. Gentil insan, Vico'ya göre, bir düzen oluşturmadan ve yerleşik hayata geçmeden önce binlerce yıl yeryüzünün vahşi ormanlarında başıboş dağınık halde dolaşıp durmuştur. Kadın ve erkek arasındaki ilişki, bir aile bağı çerçevesinde gerçekleşmediği için, soy da oluşmamış, kavimler de ortaya çıkmamış, köyler, şehirler ve devletler de kurulmamıştır. Onlar, ancak kendi tanrılarını yarattıklarında bir aile ve toplum haline gelebilmişlerdir. Güce bağlı bir şekilde, toplum, köleler ve özgür insanlar olarak ayrılmıştır. Özgür insanlar da kendi aralarında güç ve statülerine göre sınıflar oluşturmuşlardır.

aldığını ve ona kendi penceresinden baktığını gösterir. Güç, karşısında diz çökelecek tek otoritedir. O, aynı zamanda hakkı ve adaleti tanımlayacak bir unsurdur da.

Enkas kültür içinde kişiyi bir diğerinden korumak her zaman zordur. Birey, malıyla, canıyla kendisini güvencede hissetmez. Her an başkalarından bir kötülük bekler. Bu da toplum organizasyonunda hukuku ve yasayı öne çıkarır. Gerek Mezopotamya (Sümer, Asur, Babil), gerek Grek, gerekse Roma kültüründe, insanların birbirine karşı hak ve hukukları yanında, kölelerin durumuna da değinilmiştir. Bu, soyluların, varlıklı ve statü sahibi kişilerin kendilerini güvende hissetme, kendilerini güvence altına alma ihtiyaçlarından kaynaklanmış olabilir. Burada hukuku, güçlüler, egemenler ve asiller yaptığı için, öncelikle onların haklarına yönelik koruyucu tedbirler öngörmesinde şaşılacak bir şey yoktur. En zayıfın, en az hakkının olması da paganist mantık gereğidir. Bu anlamda, en az hakkı olan, kölelerdir. Pagan yasalarında, efendinin köleyi öldürme hakkı vardır. Efendisine asi gelen ya da kaçan bir kölenin cezası, genellikle ölümdür. Yasalar kölenin gözünü yıldıracak şekilde tanzim edilmiştir.

Enkas kültürün pek çok özelliğinden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri de, meleklerin öngörüsünde olduğu üzere, kan dökücülük ve fesat çıkarıcılık özelliğidir. O, bu noktada tanrısal istençten ayrılır ve ilk eylemini Kâbil'le gerçekleştirir. Dolayısıyla Kâbil, Tanrı'dan kopan otonom istencin, enkas kültürün dünyadaki ilk örneğini ve ilk eylemini oluşturur. Bu kültür biçiminin temel yanılgısı, aşkın konular karşısında somut düşünme modeli benimsemiş olması ve Tanrıyı düşünürken, dünyasal çerçeveden hareket etmesi, aşkın bir tanrı anlayışına ulaşamamasıdır. Onun ölümsüzlük ve sonsuzluk anlayışı bile dünyasal algılarla sınırlıdır. Sözgelimi mumyalama, gentil kültürün ölümsüzlük isteğinin bir ürünü olarak görülebilir. Ölümsüzlük, o kadar güçlü bir duygu olmalı ki, firavun mezarlarındaki görkem bile, kendisine hizmet edenleri ölümsüzleştirecek bir zenginlik ve debdebe içinde ortaya çıkar. Görüleceği üzere, Enkas kültür aşkın kaynağa uzaklığı ile temelden eksik bir kültürdür. Bu nedenle semavi kültürün aksine, ilahi iradeyi açan değil örten bir niteliktedir. O öncelikle varoluşun aşkın ve ilahi bağlarını örterek varoluşu ana kaynağından koparır ve salt dünysal bir algılama ve yaşama modeli geliştirir.

Sonuç

İslam derken, Tanrı'dan insana gelen, inanma, yaşama ve bağlanma öğretisini anlamak gerekir. Bunda başlıca şu tutumlar ortaya çıkar: (1) insanın kendine karşı tutumu, (2) insanın insana karşı tutumu, (3) insanın eşyaya ve nesnelere karşı tutumu, (4) insanın Tanrı'ya karşı tutumu. İnsanın kendine, insana, eşya ve nesnelere karşı tutumu, aşkın bir sorumluluk temelinde ortaya çıkar. Dolayısıyla insanın Tanrı'ya karşı olan tutumunda iman, insana ve varlıklara karşı olan tutumunda ahlak, kendine karşı olan tutumunda ise bu sayılanların hepsini kapsayacak şekilde bir saflık ve dürüstlük biçimi ortaya çıkar. İnsanın Tanrı'yı bilmesi esastır, ama bunun için ilk önce kendini bilmesi ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin ahlaksal bir olgunlukta olması gerekir. Bu sorumluluğun ifade bulduğu kavram, "halife" kavramıdır. Bu kavram, her şeyden önce, insanın varlıklar içindeki yüce konumuna işaret eder. Halife sıfatı ile gelen bu seçkin konum, Tanrı'nın sıfatları ile sıfatlanmasıyla olgun benliğe, kâmil insana ve nihayetinde halife konumuna yükselir. İnsanın tüm varoluş sırrı, iyilik ve erdemi, kendi otonom istenci doğrultusunda yeryüzüne egemen kılabilmektedir. O, iyilik ve erdemi yeryüzüne egemen kılabildiği ölçüde cennete yaklaşacaktır. İslam medeniyeti, otonom istençle tanrısal istencin kavuştuğu noktada yeşeren, bir iyilik, merhamet, şefkat ve kurtuluş medeniyetidir. Yitik cennet, bu sınamadan sonra, dünyayı iyiliğin yurdu haline getirenler için yeniden bir dönüş yeri olacaktır. Cennet, bu dünyada cenneti kuranların ebedi varoluş mekânı olacaktır.

İslam, ilahi öğretidir. Fakat beşer içindir, beşere yöneliktir. İslam'ın barış, güvenlik ve kurtuluş mesajı, yeryüzünü iyiliğin yurdu haline getirmeye yöneliktir. Bu konuda muhatap otonom bilinçtir.

Onun yeryüzündeki varoluşu, meleklerin bile kendisinden haberdar olamadığı, ancak Tanrı bilgisi dâhilinde olan bir sırrı içerir. Bu da otonom bilinci ve yeryüzündeki insan kültürünü anlamlı kılar. Sanıldığının aksine yeryüzündeki bu varoluş kültürü alçak ve aşağılık bir kültür değildir, aksine Tanrı'nın murat ettiği değerli ve insanın özünü yansıtan bir kültürdür. Bu kültür, otonom iradeyi, sonsuza bağlayan bir geçit noktasında bulunur. Geri dönüş yolu, dünyadan, orayı iyiliğin evi ve yurdu haline getirmekten geçer. Bu medeniyetin her bir taşı, her bir harfi, her bir cümlesi, sonsuz değerdedir.